

2014/5

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLII. ÉVFOLYAM

való ragaszkodás. Az ember fő életcélja a földszerzés, a föld gyarapítása, mert csak ily módon érzi biztosítva a család megélhetését. A földet meg kell művelni, a legkisebb földdarab sem maradhat műveletlen, kihasználatlan. A napi, szezonális földműves munkákat késedelem nélkül el kell végezni – az asztalos félreteheti a munkáját másnapra, de a parasztember nem. A munka inkább hamarabb legyen elvégezve, mintsem a késlekedés miatt szenvedjen kárt a gazdaság. A földet, bármely kedvezőtlen körülmény ellenére is, meg kell művelni, akkor is, ha rövidtávon az adott munka nem hozhat hasznot. A föld megmunkálása kötelesség, még akkor is, ha a ráfordított anyagi befektetés az adott körülmények között nem térül meg. A földet elhagyni nem lehet. A sváb paraszti gazdaságok önellátásra való törekvése ugyancsak fontos sajátosság, de a megtermelt javak értékesítéséhez már nem kapcsolódik különösebb üzleti érzék. A sváb parasztagazda mindig igyekszik többszörösen biztosítani magát: akár az előredolgozással, akár a köztes növények vagy a másodvetések termelésével. Azaz a lehető legkisebb mértékre szorítja vissza a kockázati tényezőket. A hagyományos paraszti gazdálkodás 1945-ig tartott, noha a hagyományos elvek, módszerek és technikák egy része napjainkban is elevenen él.

Bereznai Zsuzsanna – Schön Mária

Irodalom: Bereznai Zsuzsanna – Schön Mária: A hajósi sváb parasztság mentalitása. Néprajzi falumonográfia. Hajós, 2013. 1020 p.

Életmód az ipartelepek munkáskolóniáiban

Magyarország iparosodottabb régióit járva – a fővároson túl jellemzően Északkelet-Magyarországon, a Mecsekben és a Vértesben – számos helyen találkozhatunk valaha bőségesebb napokat megélt lakótelepekkel, hagyományosabb szóhasználattal élve gyarmatokkal, kolóniákkal. Az avatatlan szemlélő számára ezek a kolóniák elsősorban külső megjelenésükkel hívják fel magukra a figyelmet. A települések képét jellemzi a nagyszámú, túlnyomórészt leromlott állagú, egyes esetekben mindenféle központi akarat nélkül karbantartott, felújított, átalakított munkás- és tisztviselőház. Ezek jelentős részében, főleg a legkorábbi időszakokból származókban ma már hátrányos élethelyzetűek élnek, s „lelakva” azokat még tovább rontják az épített környezet összképét. A közösségi épületek, iskolák, kultúrházak, üzletek, illetve a közművek ugyanezen sorsot bejárva, hasonlóan árulkodnak a pénztelenségről. A telepek lakossága túlnyomórészt öreg, nyugdíjas munkásból áll, kevés a fiatal, s azok is jobbra a roma kisebbségből tevődnek ki.

Az ipar külön-külön is jellegzetessé, egyben sok tekintetben egymáshoz hasonlóvá formálta ezeket a településrészeket, illetve településeket. A kolóniák közötti különbségeket az iparosítás időpontja, tradíciói, az agglomeráció mértéke, valamint a városias funkciók megtelepedésének mértéke alakította ki. A leginkább szembevetendő a települések szerkezetéből adódó urbánus légkör, a tervezettség, a paternalizmus szemmel látható megnyilvánulásai, az épületek változatos uniformizmusából adódó harmonikus utcakép. Sok esetben az építők mesteremberi kvalitásait is felmutató téglarchitektúrák romlása, bomlása is esztétikusan történik meg – egyesekben nosztalgiát, másokban az elmúlás miatt érzett rossz hangulatot létrehozva.

Lehetne ugyan a különböző telepek életmódját külön-külön is tárgyalni, de kijelenthető, hogy olyan jelentős mértékben hasonlítanak egymásra, hogy beszélhetünk általánosságban is a munkáskolóniák életéről. Attól függetlenül, hogy Ózdon, a Diósgyőr-vasgyári kolóniában, esetleg Rudabányán vizsgálódunk. Az egyes helyi sajátosságok inkább csak izesítik a lokális életmódot, de nem hoznak számottevő másságot. Keletkezésük és fénykoruk időszakában, azaz a XIX. század végétől a XX. század közepéig terjedő időszakban nagyjából azonos élet jellemzi ezeket a telepeket.¹

Az ipartelepek kolónialakói életmódjának bemutatásában a *mozaik gyakorlat* a legcélravezetőbb. Egyes, önmagukban is izgalmas, de gyakran kisszerű elemeket egymás mellé helyezve, kellő távolság-

¹ A kolónialakók életmódja témában ajánlott további irodalom *Bányai Irén, Sz.: A gázgyári kolónia.* KLTE, Debrecen, 1996; *Dobák Judit:* Életmód a Diósgyőr-vasgyári kolóniában. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2008; *Dobák Judit:* Etnikai és vallási tagozódás a Diósgyőr-vasgyári kolóniában. In. Illésné Kovács Mária (szerk.) *Docere et movere.* ME BTK, Miskolc, 2012. 231-246.; *Horváth – Pethő – Tóth* (szerk.) *Munkástörténet – munkásantropológia.* Napvilág Kiadó. Bp., 2003; *Paládi-Kovács Attila:* Ipari táj. Akadémiai Kiadó. Bp., 2007; *R. Nagy József:* Boldog téglafalak között. Miskolci Galéria, Miskolc, 2010; *Valuch Tibor:* Enni és lakni is kellene. In. Tischler János (szerk.): 1956-os Intézet évkönyve 2009. Bp., 2010.

tartással figyelve megrajzolni a vizsgált korszakot, létrehozni az olvasható életmódot. Megmutatni azt, ahogyan az emberek a mindennapjaikat megszervezték és élték.

A kolóniák életmódjának egyik nagyon fontos eleme az, hogy a kezdeti időszakokban a szakképzett munkások, a munkásarisztokraták idegen nyelvű és kultúrájú, külföldről betelepültek voltak. Az általuk vallott és mintául mutatott polgárisodott elemek találkoztak a hazai verbuválású, paraszti származású betanított és segédmunkás rétegek életmódjával. A keveredés hosszú idő múlva jött létre, sok helyütt alakultak ki saját köreiből házasodó endogám csoportok. Az egyes kolóniák térben is elkülönítettek a szakképzett és szakképzetlen, ebből következően a magasabb és alacsonyabb kereseti viszonyokkal rendelkező rétegeket. Már a tervezés szakaszában kialakítottak segéd-, betanított-, szakmunkásoknak, tisztviselőknek, illetve a vezetőknek háztípusokat. A házak külső azonosító jegyei alapján egyértelmű, ki milyen „kasztba” tartozott, egyértelmű jel volt az is, hogy hány szobás a lakás. Átjárás az egyes lakhatási szintek között nem volt. Laky Dezső nyomán tudjuk, hogy három szobás lakás szinte tabu volt az iparosok számára. Németh László is így különbözteti meg az embereket, szerinte van „két-szobás sorsú ember” (értelmiségi, jól kereső nyomdász, boltos, vezető szakmunkás), vagy „egyszobás sorsú ember” (segéd nélküli kisiparos, betanított-, vagy segédmunkás).

Az egyes szintek keveredése ugyan nem jöhetett szóba, de arra mind a kolóniák tervezői, mind lakói ügyeltek, hogy életük nyilvános, látható módon folyjék. Bibó István azon gondolatai, mely szerint az elit legfőbb szerepe az, hogy az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre, s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon,² ezeken a telepeken javarészt meg tudott valósulni.

Fontos értékmérője volt a lakásnak az, hogy milyen távolságra volt a gyártól, az üzemtől. A XIX. század végi, XX. század eleji telepeknél minél közelebb helyezkedett el, annál rangosabb volt. Több kolónia esetében – például Diósgyőr-Vasgyárnál – az igazgató sokszobás, reprezentatív háza közvetlenül a bejáratnál található. A későbbiekben, pár évtizeddel ezelőtt ez a folyamat megfordult, napjainkban az az érték, ha a lakóhely jelentősen távolabb helyezkedik el a munkavégzés helyétől. Ez a térfelfogás a kolóniák temetőiében is fellelhető, vannak szakmunkás sorok, tiszt, tisztviselői részek, külön helyezkednek el az egyes munkakörökben dolgozók nyughelyei.

Ózd, „Kisamerika” nevű munkástelep

Jellemzi a kolóniák munkásait a munka felfogásának szigorúsága. Ebben hasonlóságot láthatunk a többi alvetett társadalmi osztályok csoportjaihoz, a kispolgárokhoz, a parasztokhoz. A munkások világában csak azt becsülik, aki szakértelmét, munkaerejét maximálisan kihasználva végzi munkatevékenységét. Akár saját egészsége vagy testi épsége kárára is. Minden kolóniában találkozni olyan kijelentésekkel, hogy aki egészségesen, éppen vonult nyugdíjba, aki túlzottan meg tudta kímélni magát, az nem lehetett

² Bibó István: Válogatott tanulmányok 1935–1944. Magvető. Bp., 1986. 225–226.

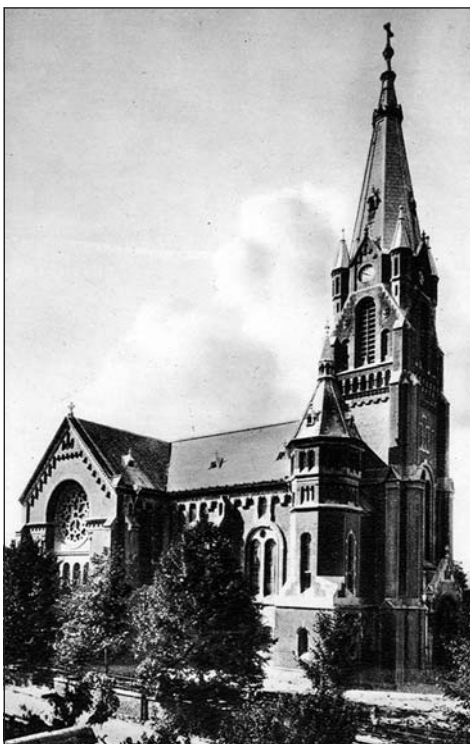
jó munkás. Az élet munkaközpontú felfogása az, ami a kolóniákban maradt és az újonnan beköltöző, már más életvezetési elveket vallók között napjainkban a legnagyobb feszültséget jelenti.

A nehéz, gyakran veszélyes munka, mely során a munkavégzők egymásra voltak utalva, a szórakozási, kikapcsolódási lehetőségek dinamizmusát hozták magukkal. Az alkohol nagymértékű fogyasztása éppúgy jellemző volt ezekre a csoportokra, mint a kispolgároknál, altiszteknél, parasztknál elő nem forduló aktív szabadidő-eltöltés. A zenekarok, énekkarok, dalárdák megalakítása, a természetjárás, olvasókörök, asztaltársaságok látogatása, az eszperantó mozgalomban való részvétel, megjelenés politikai gyűléseken, különféle társas- és kártyajátékok, szervezett testedzés végzése. A vállalat mindehhez teret, épületeket, anyagi hozzájárulást biztosított.

A saját otthon falain belüli, illetve az otthonon kívüli szabadidő legfontosabb közös sajátossága az volt, hogy annak nagy részét csoportosan töltötték el. Annak ellenére, hogy kedveltek voltak az egyedüllet igénylő időtöltési formák is – olvasás, rádióhallgatás, kézimunkázás –, a kolóniákban élő munkásokra jellemző volt, hogy szabadidejük többségét együtt töltötték. Az egyes alá- és főlérendelt munkaköri csoportok azonban itt sem keveredtek. A vezetők számára létrehozott, reprezentatív épületekben működő tiszti, vagy a szakmunkások által látogatott altiszti kaszinókba csak a megfelelő pozíciójú, munkakörű emberek léphettek be.

Az emancipáció elindulásával, miután a háborús időszakokban a nők is belekerültek a termelésbe, a munkásasszony is jóval szabadabban élt, mint a parasztasszony. Így bizonyos napszakokban, az illendőség keretei között elmehetett egyedül vagy barátnőivel egyes vendéglátóipari helyekre szórakozni.

Annak ellenére, hogy egy-két kivételtől (például Rudolftelep) eltekintve minden kolóniában talá-
lunk a munkaadók által építtetett templomokat, azok jellemző módon csak a munkahelyi vezetők hol szelídebb, hol erőteljesebb ösztönzésére teltek meg vasárnaponként. A tipikus kolónialakó munkás a vallásától eltávolodott, csak a nagyobb ünnepeken látogatta a templomot. A szekularizáció mellett megjelentek az ateista nézetet vallók is, akik aktívan, igaz titkoltan vallásellenesek voltak. Ebben nagy szerepet játszottak azok a baloldali mozgalmak is, amelyek tiltottan vagy túrten jelen voltak a kolóniákban. A vallásgyakorlás megmaradt a szimbólumok szintjén (a lakásokban található feszületek, vallásos témájú olajnyomatok, feliratok, falvédők), illetve a nők vitték tovább.

A diósgyőri vasgyári templom

A kolóniában élő munkás, nem lévén saját ingatlanja, az így felszabadult pénzt saját jólétére, így például az étkezésére tudta költeni. A konyha volt az étkezés színhelye, ahol patriarchális hagyományok szerint fogyasztották el az ételt. A tállás fontossági sorrendben történt, először az apa, majd a gyerekek nagyság szerint, az anya gyakran le sem ül az asztalhoz. Hasonlatosan a paraszti hagyományhoz, ahol az asszony kiviszi a mezőre az ebédet, a munkásfeleség is vitt ételt urának a gyárba, ahol azt egy központi ebédlőben fogyasztották el. Fizetésnap is eleme a férjnek, hogy az ne költhesse el a pénzt. A munkások táplálkozása közelebb volt a polgárihoz, mint a parasztihoz: hús, kenyér és bor, ebédjük rendszeresen kétféle étel (leves, főzelék hússal, térszta ritkán), míg a vacsora az ebéd felmelegített maradéka. De megtalálhatók és egyre inkább teret kaptak a polgári táplálkozás elemei, a kávé és a tea, szalámik, konzervek. A heti étrend kiemelkedő eleme a húsalapú vasárnapi ebéd lett, mely a paraszti étkezéstől eltérően nem a hétköznapi étel nagyobb mennyiségben, hanem minőségben is más (4–5 fogás, magas konyhatechnikai ismereteket igénylő pecsenyék, hal, gyümölcs).

Bár szinte szabályként kezelhetjük, hogy a társadalmi migrációban munkások és parasztk között egyirányú a mozgás – parasztból gyakran válik munkás, munkásból szinte sohasem paraszt –, a kolóniák építéskor figyelmet fordítottak a kis-kert-szintű földművelési lehetőségek, a korlátozott

tabb állattartás biztosítására. A lakásokhoz tartozott kert, esetleg disznó- és tyúkól. A gazdasági előnyökön túl így próbálták a munkásokat otthonülővé tenni, már a tervezéskor is megfogalmazták, hogy a kert „egészségileg és erkölcsileg is kedvező befolyással van”³ a kolónialakókra. A szabadidőt majd teljesen felemésztő földművelés, a kétlakosság azonban csak a falusi kolóniákra volt jellemző, ott is inkább a paraszti származásúak nagyarányú betelepülésekor, az 1950-es éveket követően.

A munkások életszínvonalát, elégedettségüket nagyban növelték az úgynevezett munkásjóléti intézmények. Ezek biztosították azokat a juttatásokat, amelyek messze a többi alávetett társadalmi osztály fölé emelték az iparban dolgozókat, a telepeken lakókat. A kolóniát üzemeltető vállalat az élet minden területén megjelent, igyekezett a lehető legapróbb részletekről is gondoskodni. A gyermek megszületésétől kezdve egészen az öregkori halálig ügyelt arra, hogy elégedett – ezért szívesen és sokat dolgozó – munkásai legyenek. Az orvosi ellátás, a táppénz, a kedvezményes gyógyszer mellett a némely kolóniában hosszútávú gyógyításra is berendezkedtek. Diósgyőr-Vasgyárban tüdőbetegeknek speciálisan kialakított lakásokat is találhatunk. A munkahely mellett kialakított zuhany- vagy kádfürdőkhöz a munkavállaló családtagjai is tisztálkodhattak, néhol a masszörök szolgálatait is igénybe vehették. Mosó- és szárítóhelyiségek, mosókonyhák is találhatók a kolóniákban.

Sajátos öltözet jellemzi a munkásokat. Férfiaknál kialakult a három ruhatípus: hétköznapi, munkaruha és az ünneplő, amit a munkás a „felszabadulásakor”, szakmunkássá válásakor kapott. A munkások felvonulásokon, bálokon, multságokon, fotózásokkor hordott ünnepi viselete mindig fekete volt, sűrű ruha csak az uraknak dukált. Ünnepeken elengedhetetlen volt az öltöny orálancos mellénnyel és fehér inggel, keménygallérral és kézelővel. Nyakkendő és kalap nélkül szakképzett munkás nem jelent meg nyilvánosan. Az asszonyok sokáig paraszti divat szerint öltöztek, kendőt, hosszú, ráncos szoknyát viselve.

A telepen lakók a „magazinban”, a telepi vegyesboltban vásárolhattak. Ezekben a helyeken hitelbe, egy erre rendszeresített könyvecskébe való bejegyzés után a következő heti bér terhére is kaphattak árut. Aki azonban saját maga által sült kenyerre vágyott, a vállalatok által üzemeltetett sütődékhöz megcsüthette az otthon dagasztott tésztát. De a vállalat, a gyár, a bánya cserélte ki a lakásokban kiégett izzókat, adott bútort, kályhát, tűzhelyet, szőnyegporolót és lakástextiliákat munkásainak, takarította az utcát, szállította el az emésztőgödrök tartalmát, látta el kedvezményes vagy ingyenes tüzelővel a háztartásokat.

Az atyáskodó gondoskodás együtt járt a szigorú felügyelettel is. Paradox módon a kolóniák lakosai ezt a szigorú pozitív módon éltek meg – főleg napjaink tükrében, amikor rend, rendezettség, biztonság ritkán jellemzi lakóhelyüket. A kolóniák regnálása idején szigorú napirendet kellett tartaniuk, a természet ügyelt arra, hogy ne legyen lustálkodó, indok (éjszakai műszak, betegség) nélkül ágyban fekvő közöttük. A lakást és környékét tisztán kellett tartaniuk, ha tüzelő érkezett, még aznap el kellett takarítani utána. Magántulajdon elleni lopás szinte nem is fordult elő a telepeken, az szimbolikus éllel inkább a vállalat ellen irányult, s a szocializmus éveire vált hétköznapivá, s az „ügyes ember” értékmérőjévé. Hangoskodásnak, kicsapongó életmódnak, rendbontásnak, éjszakai szórakozásoknak nem volt helye a kolóniákban. A nem közjük valókat rövid úton eltávolították a közösségből. A *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.* 1902-től 1945-ig az ózdi és a borsodnádasdi gyáraiban, valamint a bányáiban titkos nyilvántartást, úgynevezett „feketekönyvet”⁴ vezetett, amelynek célja azon renitens munkások távoltartása volt, akiket a társaság az üzemeiben nemkívánatos személynek tekintett. Az a munkás, akinek a neve a titkos könyvbe bekerült, már nem kaphatott munkát a részvénytársaság telephelyein.⁵

A jelen történéseit, a kolóniák mai lakóinak hangulatát erősen befolyásolja ennek a gondoskodásnak és felügyeletnek a megszűnése. S mivel a gyakorlatban ez minden átmenet nélkül történt, szinte sokkolta hajdani hasznélvezőit. A telepi lakosoknak minden ebben a bináris oppozícióban nyer értelmet: összehasonlíthatni a gondoskodó múlt értékeit a ma elhagyatottságával és hanyatlásával.

R. Nagy József

³ *Fleischl Róbert*: Munkáslakásokról. Bányászati és Kohászati Lapok, 1911/2. 88.

⁴ *Nemcsik Pál*: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. feketekönyvei, 1902–1940. Borsodi Levéltári Évkönyv I. Miskolc, 1977. 71–96.

⁵ *Szalontai József*: Az Ózdi Kohászati Üzemek munkásmozgalmának története. KBMK. Ózd, 1988. 65.